

• نسیم مهرتبار

وسایله‌ای برای بیان عقاید و اعتراضات

Nicolas WADLEY
• نیکلاس ودلی

«این تصویر برای
Lorenzo di Braccio»

«Il Capitano di Braccio...»

«un cavalier français»

معمولاً «کاریکاتور» (Caricature) به نمایش طنزآمیز و تحریف شده فرد یا عملی اطلاق می‌شود که با مبالغه در ویژگی‌های آن فرد یا عمل همراه بوده است. واژه «کاریکاتور» (Caricatura) به قرن هفدهم تعلق دارد اما سابقه به کارگیری آن به هنر باستان و قرون وسطی می‌رسد. نخستین بار در قرن شانزدهم میلادی بود که به شکلی علنی این شیوه را جهت نمایش طنزگونه موضوعاتی در زمینه درک ایتالیایی‌ها از آداب اجتماعی و عنصرزیبایی‌شناسی به کار گرفتند. می‌توان گفت که نیروی هدایت‌گری که در پس تصاویر طنزگونه قرار داشت از نوعی عکس‌العمل تمسخرآمیز نسبت به آداب اجتماعی فراگیر و نیز اعتقاد رنسانس به مهم شمردن افراد سرچشمه می‌گرفت. یکی از عوامل اصلی در موفقیت یک کاریکاتور، توجه به میزان آشنایی بینندگان با فرد به تصویر درآمده است.

واژه «کارتون» (Cartoon) در ابتدا به معنای نوعی طراحی مقدماتی در اندازه اثر نهایی جهت بررسی و کاربر روی یک نقاشی یا فرشیته تلقی می‌شد. اما تنها در دهه ۱۸۴۰ بود که معنای کنونی خود را یافت. در واقع کارتون نمایش مضحکه‌ای از افراد، اوضاع و شرایط، رویدادهای معاصر بود که با استفاده از کاریکاتور و با استفاده از یک سری طراحی‌های متوالی به شکلی خنده‌آور و گاه شریزانه ارائه می‌شد.

در صد سال اخیر دو واژه کارتون و کاریکاتور در عمل و از لحاظ درک عموم و ضمن استعمال روزمره در یکدیگر ادغام شدند. این در حالی است که کاریکاتور تا اندازه‌ای جنبه هنری یافته (به ویژه جذب اهداف و گرایش‌های نقاشان اکسپرسیونیست شده است) و به طور گسترده‌ای در تصویرسازی کتاب‌های مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در اواخر قرن شانزدهم با تأسیس یک آکادمی هنر به وسیله «آنیاله کاراتچی» (Annibale Carracci)، نقاش بولونیایی، نقاشی کاریکاتور و چهره‌سازی به شکل کاریکاتور رسماً بنا نهاده شد، به طوری که جایگاه آن در هنر ایتالیا اندکی بالاتر از نوعی سرگرمی اشرافی و تفریحی به نسبت خصوصی در نظر گرفته شد. «برینی» (Bernini) و «تیه پولو» (Tiepolo) از نخستین نقاشان نامداری بودند که به هواداری از کاریکاتور برخاستند. چنین گمان می‌شود که برینی اولین نقاشی بود که در دهه ۱۶۶۰ این شیوه جدید را به فرانسویان معرفی نمود. باری با روی آوردن انگلیسی‌ها به کاریکاتور در قرن هجدهم بود که این شیوه به سرعت مورد اهداف سیاسی قرار گرفت. از زمان «لوتر» (Luther)، (مارتین لوتر، بنیانگذار فرقه پروتستان) به بعد سنت دیرینه چاپ در

سه کاریکاتور اثر «جان لورنتسو برینی» (Gian Lorenzo Bernini) (۱۶۸۰-۱۵۹۸).

کاردینال ویرجینیو ارسنی، کاپیتان رومانسکی، و یک اشرافزاده فرانسوی.

قلم و جوهر روم.

دو تا از کاریکاتورها طبق رسم متداول آن روزگار بر ویژگی‌های افراد تأکید دارند.

اما کاریکاتور سوم (کاپیتان رومانسکی) به شکل مبتکرانه‌ای با تأکید بر ویژگی‌های بارز ظاهری و چشمگیر فرد،

از خصوصیتی مشابه خصوصیت کاریکاتورهای برجسته برخوردار گشته است.

● واژه «کارتون» (Cartoon) در ابتدا به معنای نوعی طراحی مقدماتی در اندازه اثر نهایی جهت بررسی و کار بر روی یک نقاشی یا فرسینه تلقی می شد.

«خوشگذران»، اثر جیمز گیلری، گراور، ۱۷۹۲، موزه بریتیش، لندن. این فرد عشرت طلب و خوشگذران که نگران وضعیت گوارش و هضم خود است پرنس ۳۰ ساله ویلز است که در منزلش، در قصر کارلتون، با مجموعه ای از عادات و علایق خود احاطه شده است. او بعدها لقب جورج چهارم را یافت.

«مجالست مأموران کفن و دفن»، اثر ویلیام هوگارت، گراور، ۱۷۳۶، ۲۲x۱۸ Cm، موزه بریتیش، لندن. تبلیغ این اثر تحت عنوان «پزشکان دروغین در جلسه مشاوره» صورت گرفته بود. در این تصویر سه کلاهبردار خاص هدف کار نقاش واقع شده اند. آنان از چپ به راست عبارتند از: «شوالیه» جان تیلور (چشم پزشکی)، خانم میپ (شکسته بند معروف)، و جاشوا «اسپات» وارد (از سازندگان بی صلاحیت قرص و دارو که مورد حمایت جورج دوم قرار داشت). تصویر جمعیتی از پزشکان ناشناس در زیر، بیانگر ریاضت و طبابت قلبی در حرفه پزشکی است.

«مارش نظامی به سوی بانک»، اثر جیمز گیلری، گراور، ۱۷۸۷، ۲۱x۵۱ Cm، موزه بریتیش، لندن. موضوع این کاریکاتور مربوط به گارد مسلحی است که پس از شورش های «گوردون» در سال ۱۷۸۰ روزی دو مرتبه به محل اعزام شده و تا بدان روز نیز این رسم غیر ضروری را حفظ کرده بودند. سربازان متکبری که برای کشودن راهشان رهگذران خیابان را از سر راه هل داده و یا برای ادامه راهشان به آنان تنه می زدند، موجبات شکایت مردم آن ناحیه و فراهم ساخته بودند. اما به هیچ یک از اعتراضات رسمی نسبت به عمل گستاخانه آنان ترتیب اثری داده نشد.

در اواسط قرن نوزدهم مردم انگلیس که علاقه کمتری نسبت به کاریکاتورهای گزنده و زشت و زننده سیاسی نشان می دادند، روبه سوی مضامین اجتماعی شاد و خنده آور آوردند. (از این میان می توان به آثار «چارلز کین» (Charles Keene) و «فیل می» (Phil May) اشاره نمود). برای نخستین بار ماهنامه کاریکاتور

اروپای شمالی به عنوان ابزار و وسیله ای جهت بیان عقاید و اعتراضات سیاسی، اجتماعی و مذهبی مورد استفاده قرار گرفت. بدین ترتیب بود که جذب طرح های کاریکاتوری نیز در این کشورها به سهولت انجام پذیرفت. «لرد جورج تاون شند» (۱۸۰۷-۱۷۲۴) (Townshend Lord George) نخستین نقاش برجسته ای است که کاریکاتور را تجربه نمود، به طوری که در آغاز دوران شکوفایی وی، یعنی در اواخر قرن هجدهم و اوایل قرن نوزدهم، شاهد کاریکاتورهای سیاسی در میان آثارش هستیم. «رولندسان» (Rowlandson)، «گیلری» (Gillray)، و «کروک شنک» (Cruikshank) از دیگر نقاشان برجسته انگلیسی بودند که با پیروی از شیوه «هوگارت» (Hogarth) به کار خود ادامه می دادند. مضامین اصلی آثار این نقاشان را «چارلز جیمز فاکس» (Charles James Fox)، «پیت کوچک» (Pitt the Younger)، و ناپلئون (Napoleon) و نیز انقلاب های فرانسوی و آمریکایی تشکیل می دادند که اغلب اوقات هم بسیار کوبنده بوده و در آن تحریف های طنزگونه، به شدت غلو می شد. با این وجود «کاریکاتور» شیوه ای به نسبت انحصاری باقی ماند. اگرچه تعداد معدودی از روزنامه ها اقدام به چاپ آنها نمودند، اما اکثر این گراورهای مسی (که بعضی نیز با دست رنگ آمیزی شده بودند) در مغازه های شیک و مد روز به صورت تک تک یا مجموعه به فروش می رسیدند. بدین ترتیب این گراورها که از بهای گزافی نیز برخوردار بودند بلافاصله مورد توجه کلکسیونرها واقع شدند.

«ویا» (The Monthly Sheet of Caricature) در سال ۱۸۳۰ در شهر لندن به چاپ رسید که به بنیانگذاری نشریه «پانچ» (Punch) در سال ۱۸۴۱ انجامید. این امر نشانگر پیدایش کارتون‌های امروزی و بافت عادی آنهاست. کارتون‌های اولیه نشریه «پانچ» گراورهای چوبی بودند که جزییات را به خوبی نمایش داده و به دست استادکاران ورزیده از روی طراحی نقاشان حکاکی می‌شدند. اغلب این گراورها دارای زیرنویس‌های مفصلی بودند که به جهت پیچیدگی در بازی با الفاظ ذهن را به خود مشغول می‌داشتند. از همان ابتدا هر نشریه هفتگی دارای کارتون اصلی و تمام صفحه‌ای شد که مضمونی سیاسی را در بر می‌گرفت. تصویر معروف صدراعظم آلمان تحت عنوان «سقوط پیشوا» (۱۸۹۰) اثر «تنیل» (Tenniel) به همین منظور تهیه شده بود. تقریباً در همان دوران فرانسویان نیز کارتون و کاریکاتور را به عنوان ابزاری فعال جهت اهداف سیاسی خود به کار گرفتند. «فیلیپون» (Philipon)، ناشر پارسی، در سال ۱۸۳۰ نشریه La Caricature را بنیاد نهاد. نقاشان

اصلی این نشریه را «دومیه» (Daumier) و «گراندوی» (Grandville) تشکیل می‌دادند. در حالی که فیلیپون آموزش دوره پیشرفته‌ای از رشته سردبیری را بر عهده داشت، درگیر نبردی بی‌وقفه با دولت لویی فیلیپ شد و دولت بدون هیچ گونه تهمت و افترا بی‌برمیزان سانسور خود افزود. دومیه نیز به دلیل وجود طنزهای سیاسی در آثارش دومرتبه به زندان افتاد. هنگامی که نمایش طنزهایی که آشکارا به فردی خاص اشاره داشتند ممنوع اعلام شد، آفرینش شخصیت‌های معادل آن افراد متداول گردید. (نظیر شخصیت درخشان «رابرت مک ار» (Robert Macaire) در آثار دومیه)

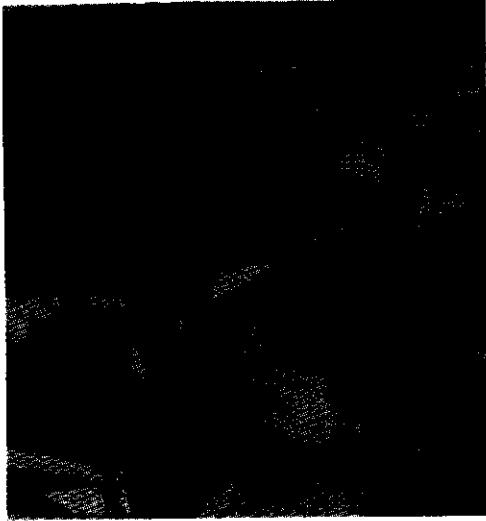
خلاق‌ترین نقاشان طنزپرداز در اواخر قرن نوزدهم و آغاز قرن بیستم را شخصیت‌های برجسته‌ای از تاریخ هنر چون «لوترک» (Lautrec)، «دوره» (Dore)، «بردزلی» (Beardsley)، «بونارد» (Bonnard)، و نیز کارتونیست‌های زبردست و ماهری نظیر «نست» (Nast) (نقاش نشریه «هارپر» (Harper) و «کین» و «فیل می» (نقاشان نشریه «پانچ») تشکیل می‌دادند. طرح‌ها به تدریج گویاتر و

دو کاریکاتور اثر مونه.

تصویر سمت چپ تحت عنوان «یک مرد» بازغال کار شده و برای تشدید بعضی قسمت‌های آن از گچ استفاده شده است. ابعاد این تصویر ۶۱x۲۵ Cm است. تصویر سمت راست «ماریواوکار» نام دارد و در ابعاد ۲۲x۲۵ Cm و به شیوه طراحی با ممداد است. هر دو اثر در حدود سالهای ۸-۱۸۵۷ کشیده شده و در مؤسسه هنری شیکاگو نگهداری می‌شوند. کاریکاتورهایی که مونه از روزگار جوانی از خود برجای گذاشته، اکثراً بر پایه سبک و ویژگی و نحوه بیان «نادار» و دیگران است. او آثارش را در مغازه یک قابساز به فروش می‌رساند و آن جا همان مکانی بود که برای نخستین بار «اوژن بودین»، نقاش منظره‌ساز را ملاقات نمود. این قابلیت و استعداد مونه در ساخت تصاویر فوری و مشابه فرد مورد نظر حکایت از درک عمیق و زیرکانه مونه و نیز توانایی وی در خلق آثار اولیه امپرسیونیستی وی دارد.

● کارتون مدرن در مقایسه با کارتون قرن نوزدهم بجز معدودی استثنائات، آشکارا اقتصادی‌تر است، جزییات کمتری را در بر دارد و اغلب اوقات فاقد زیرنویس است.

«بانوی زیبا، تورا می ستایم»، اثر جورج کراس
 قلم، جوهر، و آبرنگ، ۱۹۱۹. Cm ۴۲x۳۰، کلکسیون شخصی.
 سبک خاص «کلی» در کاهش گویای خطوط در آثار اولیه وی
 ریشه در رسم و سنت گونیک در طراحی دارد. آثار کلی شباهت
 بسیاری به کاریکاتور دارند. در آثار دیگر هنرمندان مدرن
 پیرو سبک اکسپرسیونیسم مانند جورج کراس مشکل بتوان
 حد و مرزی میان کاریکاتور و «هنرهای زیبا» قائل شد.

«گلدستون» (نخست وزیر انگلستان)
 اثر فیل می، ۱۸۹۳، موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن.
 استفاده از حداقل خطوط که از ویژگی های گرافیک های آن
 روزگار به حساب می آمد به بهترین وجه در آثاری موجودند
 که فیل می با استفاده از قلم از افراد طراحی نموده است.

نسبت ملایم از رفتارهای اجتماعی از «اچ. ام. بیت من»
 (H.M. Bateman) (۱۸۸۷ - ۱۹۷۰) تا «ژول فایفه» (Feiffer)
 (Jules) (۱۹۲۹) عملاً ثابت و دست نخورده باقی مانده
 است. اما شاخه سومی نیز وجود دارد که ریشه در تاریخ
 هنر گروتسک داشته و مبتنی بر نوعی عشق و علاقه
 سالم به استهزا است. می توان آن را در آثار نقاشانی چون
 «پل کلی» (Paul Klee) (۱۸۹۰ - ۱۸۹۹)، «ادوارد لیر»

هنر در کاریکاتور، «آیا هیچ یک از شما دوستان علاقه ای به
 ساخت یک مدرسه دارید؟»
 اثر میشل فولکس، ۱۹۶۲، چاپ شده در نشریه پانچ
 فولکس بیش از هر هنرمند دیگری «هنر والا» را به شکل
 طنزآمیزی موضوع کارتون هایش قرار داده است. استعداد
 هر نقاش امیزی است که می تواند از آن طریق
 اهداف و مقاصد خود را به شکل کاریکاتور ارائه نماید.

روان تر می شدند و این امر تا حدی تحت تأثیر استفاده
 از خطوط منحنی در هنر جدید، و تا حدی نیز به عنوان
 حاصل فرآیند جدیدی از چاپ در هنر عکاسی بود که
 در واقع صنعتگران واسطه را از میان برمی داشت.
 از اواخر قرن نوزدهم راه و روش نشریه پانچ در
 انگلستان با تأسیس مراکز بزرگ دیگری در امر چاپ طنز
 در کشورهای دیگر دنبال شد. از آن میان می توان «Rire»
 «Le» در فرانسه (۱۸۹۴)، «Simplicissimus» در آلمان (۱۸۹۶)،
 «The New Yorker» در آمریکا (۱۹۲۴)، و «Krokodil» در
 روسیه (۱۹۲۲) را نام برد. این مراکز و نیز هفته نامه های
 دیگر را خاستگاه اصلی کارتوننویست های مدرن محسوب
 می نمایند. هر یک از آنها با پیروی از الگوهای خاص و
 با برخورداری از خصوصیات منظم، نویسندگان خاص
 و نقاشان ثابتی را به استخدام خود درآورده بودند. اما
 همگی بر نمایش خنده آور رفتارهای اجتماعی تأکید
 می نمودند. «The New Yorker» هیچ گونه فعالیت سیاسی
 را دنبال نمی کرد. بقیه (نظیر پانچ) نیز که در ابتدا به
 مضامین سیاسی می پرداختند، به تدریج در طول قرن
 آن را به کناری نهادند.

نقش سیاسی کارتون و کاریکاتور را روزنامه های
 داخلی با به استخدام درآوردن طنزپردازان و
 کارتوننویست های محلی جهت کار در مورد مقالات منظم
 سیاسی بر عهده گرفته بودند. به دلیل تیراژ بالای نشریات
 داخلی نسبت به مجلات فکاهی در سالهای اخیر شهرت
 زیادی نصیب کاریکاتورنویست های این گونه نشریات
 شده است. بدین ترتیب وجه تمایز میان طنز کوبنده
 سیاسی از «سردیویدلو» (Sir David low) (۱۸۹۱ - ۱۹۶۳)
 تا «جرالد اسکارف» (Gerald Scarfe) (۱۹۳۶) و طنز به

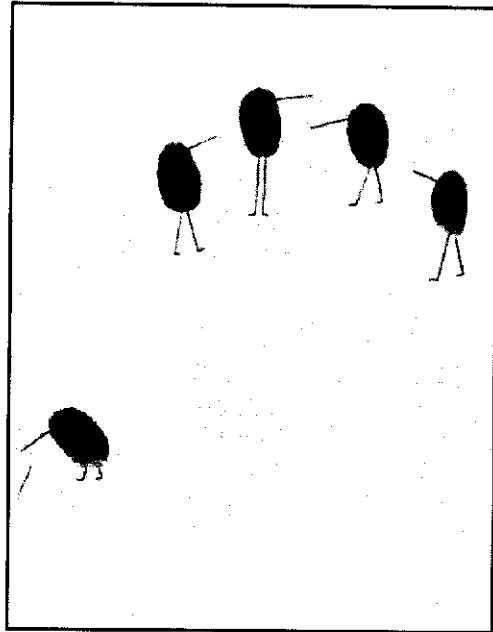
● در
 او اسط
 قرن
 نوزدهم
 مردم
 انگلیس
 که
 علاقه
 کمتری
 نسبت
 به
 کاریکاتورهای
 گذشته
 و
 زشت
 و
 زنده
 سیاسی
 نشان
 می دادند،
 به
 سوی
 مضامین
 اجتماعی
 شاد
 و
 خنده آور
 روی
 آوردند.

■ کاریکاتور، جوانان و صلح جهانی

در نیمه اول شهریورماه، کاریکاتورهای حسن کریمزاده، در محل موزه هنرهای معاصر اصفهان به نمایش درآمد. در این نمایشگاه که در چهارچوب همایش «جوانان و اندیشه صلح جهانی» توسط موزه هنرهای معاصر اصفهان و خانه فرهنگ دشتستان، وابسته به شهرداری اصفهان و با همکاری انجمن کاریکاتور اصفهان برگزار شد، سی اثر از کریمزاده با موضوع حقوق جهانی بشر، در معرض دید علاقمندان قرار گرفت.

همچنین در این نمایشگاه آثاری از کاریکاتوریستهای اصفهان مورد بازدید شرکت کنندگان در همایش مذکور قرار گرفت. این نمایشگاه که در یازدهم شهریور، با سخنان دبیر گروه ادیان مرکز گفت و گوی تمدنها و قرانت مقالاتی با موضوع صلح جهانی افتتاح شد، تا شانزدهم همین ماه در موزه هنرهای معاصر اصفهان ادامه داشت.

روى خط خیر

■ قدیمی ترین صنعت هنری

«جایگاه هنرهای صنایع دستی در زندگی و فرهنگ مردم ایران» در پنجاه و سومین جلسه از سلسله مباحث «هنر،

اندیشه و ادب در گستره فرهنگ ایرانی - اسلامی» در ۱۷ شهریورماه سالجاری در حوزه هنری برگزار شد. سخنران این جلسه، آقای حسین یآوری در این نشست گفت: «صنایع دستی قدیمی ترین صنعت کشورمان است که از کهن ترین زمان های تاریخ در ایران دارای جایگاه اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و هنری است و عامل مهمی برای تأمین شغل و ثبوت فرهنگ بومی، مردمی و محلی مان است.» وی در مقایسه هنرهای صنایع دستی ایران با مکاتب و نهضت های هنری جهان گفت: «نهضت های مانند کویسیم، امپرسیونیسم، فوتوریسم و غیره در دوره ای مورد استقبال قرار گرفته اند اما بعد از مدتی محبوبیت خود را از دست داده اند در حالی که صنایع دستی ایران طلوع داشتند اما هیچ گاه غروب نداشتند. هرچند در دوره های مورد بی توجهی قرار گرفته اند ولی از بین نرفته اند زیرا ما انسان ها همیشه عادت داریم که به فطرت خودمان بازگردیم و این اثر بازگشت به خویشتن خود، از ویژگی های صنایع دستی ایران است.» وی افزود: «ایرانیان یا هنرمند هستند یا هنرشناس.»

«پاسپورت»، اثر سال استاینبرگ، ۱۹۵۲، موزه ویکتوریا و آلبرت، لندن. بخش عمده ای از خلاقیت استاینبرگ به دلیل استعداد او در خلق آثار گوناگون بدون هیچ گونه آمادگی قبلی و با استفاده از ابزار گرافیکی موجود است. این مهارت و زبردستی در خلق آژادانه آثار که از ویژگی های کارتون نیست های قرن نوزدهم به شمار می رود در میان طراحان امروزی نیز رایج و متداول است.

(Edward Lear) (۸۸ - ۱۸۱۲)، «ویلیام هیث رابینسون» (۱۹۴۴) (William Heath Robinson) (۱۸۷۲) - (۱۸۷۲)، «جرارد هاف نانگ» (۵۹) (Gerard Hoffnung) - (۱۹۲۵)، «جی. جی. ثربر» (J.G. Thurber) (۱۸۹۶ - ۱۹۶۱)، و «سال استاینبرگ» (Saul Steinberg) (۱۹۱۴) مشاهده نمود. کارتون مدرن در مقایسه با کارتون قرن نوزدهم بجز معدودی از استثنائات، آشکارا اقتصادی تر است، جزئیات کمتری را دربر دارد و اغلب اوقات فاقد زیرنویس است. امکان دارد که این کاهش مبهم جزئیات تصور باطلی از کمبود وقت را ارائه دهد. اما نباید فراموش کرد که این تنها یک تصور باطل است. کلیه کارتون ها ریشه در زمان خاص خود دارند. با وجود آن که نشریه پانچ به طور اجتناب ناپذیری با تغییر دوران سازگاری یافته است. اما فاصله ای تا حدی بیش از ۱۵۰ سال میان آن و جانشینان تازه ای نظیر «مد» (Mad) (۱۹۵۲) و یا «پرایوت آی» (Private Eye) (۱۹۶۱) گویای گذر زمان است. از آنجا که کاریکاتور وابسته به مسائل روز قابل درک برای همگان است بیشتر اوقات به دلیل فقدان دانش کافی، معنای آن برای مردم دیگر اعصار گنگ و مبهم می نماید. کارتون نیز به همان نسبت زنده به ذوق و سلیقه، ارزش ها، و رفتار اجتماعی زمان خود است که در واقع این موضوع تنها عامل حیاتی در ایجاد ارتباط میان نقاش و بیننده محسوب می گردد.